

5. Детальніше про GTAP на сайті: <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/>
6. Кількісний аналіз та моделювання аграрних ринків [Текст] : навч. посіб. / С. І. Дем'яненко, О. В. Нів'євський. — К. : КНЕУ, 2008. — 424 с.
7. Комарова И.В. Государственная поддержка аграрного сектора России и Украины: сравнительный анализ с использованием международных показателей [электронный ресурс] // Научный журнал КубГАУ. — № 55 (01). — 2010 — Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2010/01/pdf/09.pdf>
8. OECD's producer support estimate and related indicators of agricultural support concepts, calculations, interpretation and use (the pse manual). OECD, Paris. — 2010. — [електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/52/5/46193164.pdf>
9. vTI-Modelling network. — [електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.vti.bund.de/no_cache/en/startseite/institutes/market-analysis-and-agricultural-trade-policy/research-areas/policy-impact-assessment-and-evaluation-of-policy-options/vti-modelling-network.html

Стаття надійшла до редакції 16.03.2011 р.

УДК 338.439.4: 339.564: 330.33.01

В. І. Губенко, д-р екон. наук, професор,
Білоцерківський національний
аграрний університет

СТАН ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА І ЕКСПОРТУ ПРОДУКЦІЇ АПК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

Викладено теоретико-методичні аспекти стану та можливості розвитку виробництва і експорту продукції АПК в умовах наростаючих протиріч глобалізації та світової продовольчої кризи. Здійснено аналіз виробництва, зовнішньоекономічної діяльності України і АПК за 1990 — 2010 рр., внутрішніх балансів харчових продуктів та виявлено «вузли напруги», що загрожують втратою продовольчої безпеки України.
Ключові слова: глобалізація, продовольча криза, експорт, імпорт, протиріччя, сальдо, коефіцієнт покриття.

Theoretic and methodological aspects of the development opportunities and production and export of agricultural products in accruing contradictions of globalization and the global food crisis. The analysis of production, foreign trade and agriculture in Ukraine 1990 — 2010's, the internal balance of food and found «tension knots» that threaten the loss of food security of Ukraine.
Key words: globalization, food crisis, export, import, security, balance ratio.

Изложены теоретико-методические аспекты состояния и возможности развития производства и экспорта продукции АПК в условиях нарастающих противоречий глобализации и мирового продовольственного кризиса. Осуществлён анализ производства, внешнеэкономической де-

ятельности Украины и АПК за 1990 — 2010 гг., внутренних балансов пищевых продуктов и выявлены «узлы напряжения», которые угрожают потерей продовольственной безопасности Украины.

Ключевые слова: глобализация, продовольственный кризис, экспорт, импорт, противоречия, сальдо, коэффициент покрытия.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс (АПК) є підсистемою національної економіки, яка покликана забезпечити задоволення потреб населення в продуктах харчування, зберігачучи і підтримуючи його життєдіяльність і відтворення через сприяння зайнятості і соціальнокультурного розвитку сільського населення, використання та відновлення родючості ґрунтів, забезпечення розробки і застосування інновацій та інформаційних технологій. Як видно з аналізу результатів діяльності сільського господарства та підприємств кінцевої продовольчої продукції за 1990—2010 рр., Україна має значні можливості розвитку агропромислового виробництва і перетворення його на високоефективний експортоорієнтований сектор економіки та повне забезпечення продовольчої безпеки країни. У світовому масштабі посилюються тенденції продовольчої кризи, викликані головним чином зростанням дефіциту продовольчих товарів, випереджувальними темпами зростання платоспроможного попиту на продовольство в порівнянні з його пропозицією, зниження темпів приросту сільськогосподарської продукції та зростання цін на неї як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Підвищення цін на продовольство підриває процес розвитку країни, чому сприяє також зниження темпів приросту сільськогосподарської продукції, особливо в економічно розвинутих країнах, які є основними її експортерами.

Сучасна Україна розпочала самостійно діяти із зовнішнім світом після здобуття незалежності, отримавши від СРСР деформовану структуру національного господарства, в якому домінували галузі оборонної промисловості і монопольні постачальники продукції промислового призначення. Країна не мала розгорнутого законодавства, що регулює господарську і зовнішньоекономічну діяльність, яке було б співставним з нормами господарського права в розвинутих країнах. Підприємства і організації в матеріальному виробництві та сфері послуг у переважній більшості не були знайомі з реаліями ведення бізнесу в умовах ринку і конкурентної боротьби. По цих та інших причинах рух України по шляху включення в глобальну світову економіку проходить непросто і її питома вага у світовій торгівлі незначна. Невисокий рівень техніко-економічного розвитку не дозволяє Україні залу-

чати в обмін із зовнішнім світом зростаючий асортимент готової продукції і за рахунок цього диверсифікувати товарну і географічну структуру зовнішньої торгівлі та приймати активну участь у промисловій кооперації. У сільському господарстві створюється 13,1 % всього ВВП країни в середньому за 2007—2010 рр. у галузі продовжує залишатись низькою урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність праці, зберігаються значні втрати при збиранні, транспортуванні і переробці продукції. Володіючи найбільшими у світі чорноземами, висококваліфікованим трудовим потенціалом, маючи сприятливі кліматичні умови, територію, що дорівнює Франції і значно більше Німеччини, Україна експортує продовольчих товарів відповідно у 3 і 2,7 разу менше цих країн.

Метою і завданням дослідження є теоретичні і практичні аспекти функціонування економіки АПК в умовах світової продовольчої кризи і протиріччя глобалізаційних процесів та розробка пропозицій, здатних пом'якшити негативні наслідки фінансової кризи, аналіз динаміки виробництва основних видів продовольчих товарів, їх експорту, імпорту, внутрішніх балансів та цінової політики, на підставі чого окреслити методичні підходи щодо подальшого розвитку галузі і її експорно-імпортової складової.

Матеріалами дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених і практиків щодо проблем протиріч глобалізаційних процесів, продовольчої кризи, розвитку виробництва і експорту продукції, статистичні щорічники України, моніторинги економічного і соціального розвитку підприємств і організацій АПК за 2000—2010 рр., річні звіти сільськогосподарських підприємств Білоцерківського району за 2009—2010 рр.

Аналіз останніх досліджень. Рівень техніко-економічного розвитку країни визначається значною кількістю показників, включаючи вікову структуру промислового обладнання і питомої ваги прогресивних видів продукції у загальному об'ємі виробництва. Найбільш загальне і відносно адекватне уявлення про рівень техніко-економічного розвитку дає величина ВВП на душу населення. Структура виробленого ВВП і промислового виробництва дозволяють визначити, наскільки індустріалізована певна країна і в якій мірі її промисловість засвоїла технологічно складні виробництва. Україна у 2010 р. виробила ВВП на душу населення понад 2700 дол. у рік, що на порядок нижче ніж у розвинутих країнах [3].

В Україні з усіх галузей економіки тільки сільське господарство понесло найменші витрати, знизивши вартість валової продукції у 2009 р. у порівнянні з 2008 р. на 1,83 % і у 2010 р. у порівнянні з 2008 р. на 3,1 % та у порівнянні з 2009 р. на 1,28 % [1, с.10]. Головним чинником стабілізації виробництва та зростання експорту продукції АПК має бути система випереджувальних заходів щодо процесів, які відбуватимуться у майбутньому на світовому ринку, головним з яких і довготерміновим буде зростання попиту на продукти харчування і зростання цін на них, виходячи з наявних світових тенденцій зменшення світового виробництва зерна та інших продуктів харчування і чотирихразового перевищення темпів зростання глобального зовнішньоторговельного обігу у порівнянні з темпами зростання виробництва харчових продуктів [1, с. 145]. Другим фактором, що ускладнюватиме взаємовідносини на зовнішніх ринках для України, буде подальша активізація глобалізаційних процесів і посилення впливу діяльності ТНК. Глобалізація є суперечливим феноменом: з одного боку вона підвищує ефективність світового господарства, прискорює науково-технічний економічний прогрес, з іншого вона пригнічує інтереси країн, що не входять у «золотий мільярд» і сучасна її модель характеризується гострими конфліктами між різними учасниками міжнародних економічних відносин. Глобалізація не зуміла перемогти розкол світу на дві протилежні суспільні системи і перетворенням глобалізації у дійсно глобальний феномен [2, с. 16].

Матеріали дослідження. На протязі останніх 20 років державними органами розроблялися і затверджувалися на всіх рівнях Програми розвитку сільського господарства на різні оглядові перспективи. Спільне цих програм було в тому, щоб досягти рівня виробництва продукції, досягнутого у 1990 р. Передостання з них — «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.» [6], затверджена КМУ від 19.09.2007 р. № 1158, яка є приналежною — виробити у 2015 р. зерна — 50 млн т, цукрових буряків — 25 млн т, насіння сояшнику — 15 млн. т, молока — 20 млн т і т.д. Фактично у 2008 р. зернових отримано 53 млн т, у 2010 р. картоплі — перевиконано рівень 1990р. на 11,8 %, овочів — перевиконано у 2010 р. на 21,6 %, яєць — на 4 % [4]. Програму по виробництву молока і м'яса виконано на 56 і 26 %, у порівнянні з 1990 р. — на 45,9 і 43,5%, по виробництву цукрових буряків — відповідно на 54,8 і на 30,9 %. Отже, виробництво молока, м'яса і

цукрових буряків є тими «факторами в мінімумі», що загрожують втратою продовольчої безпеки країни. Для виправлення ситуації у першу чергу необхідне визнання на державному рівні того, що сільське господарство не повинно бути донором у національній економіці, а економіка країни і в цілому людська цивілізація не може функціонувати по законах вартості і отримання прибутку, залишаючи на узбіччі національні, духовні, морально-етичні, психологічні компоненти особистості, головними носіями яких є селяни. Крім того, до викликів ХХІ століття вітчизняному сільському господарству, як гаранту продовольчої і національної безпеки, необхідно віднести: постійне зростання витрат вичерпних ресурсів на кожну одиницю урожаю і харчову кілокалорію; руйнування і забруднення природного середовища; погіршення екологічної ситуації в агросистемах; широке поширення раніше невідомих карантинних та шкідливих видів; можливості негативних сценаріїв локальної і глобальної зміни клімату; зниження родючості земель сільськогосподарського призначення; суттєве зниження темпів зростання урожайності зернових культур; зростання залежності сільського господарства від ринку енергоресурсів; відсутність надійного механізму контролю рівня внутрішніх цін на продовольство, що викликає різкі цінові коливання, які негативно віддзеркалюються як на виробництві, так і на споживанні. У суспільних відносинах сільськогосподарське виробництво віднесено на другий план і воно поступово перетворюється на придаток національної економіки, місце якого зводиться як до галузі, що є економічно невигідною і яка потрібна лише для того, щоб уникати соціального напруження серед сільського населення, забуваючи про те, що у ВВП країни питома вага її склала у 2010 р. 13,1 %, в структурі експорту — 19,9 % тобто кожний п'ятий долар надійшов у бюджет від галузі АПК [5]. Крім того, криза 2008—2010 рр. засвідчила значну залежність України від зовнішніх факторів і її часткова ізоляція від зовнішніх ринків, що виявилось у зменшенні в 2010 р. у порівнянні з 2008 р. зовнішньоторговельного обігу на 26,7 %, з них експорту на 23 % і зростання від'ємного зовнішньоторговельного сальдо у 2008—2010 рр. до 15,12; 8,92; 6,20 млрд дол. США, що значно ускладнило стан економіки, довівши від'ємний коефіцієнт покриття до — 1,22 або до гранично небезпечної межі та ускладнило стан економіки, порушило макроекономічну рівновагу. Єдина галузь національної економіки — АПК за період кризи знизило об'єми ЗТО та експорту на 9,7

і 9,6 %, утримуючи додатнім зовнішньоторговельне сальдо з середньорічним коефіцієнтом покриття за 2007—2010 рр. на рівні 1,7, що є близьким до оптимального. Скорочення експортної виручки України у 2009 р. на 27,2 млрд дол. США і у 2010 р. на 15,6 млрд дол. знизило можливості придбання за рубежом обладнання для модернізації виробництва і товарів критичного імпорту. Стосовно можливостей реалізації Програми розвитку українського села на період до 2015 р., про яку згадувалося вище, повторюю, вона принадлива, але не реальна. По-перше, щоб довести виробництво молока до 20 чи 24,5 млн т (рівень 1990 р.) необхідно збільшити поголів'я корів у 2 рази — з 2,68 до 5,3—5,5 млн голів, при цьому, що за рахунок власного відтворення маточного поголів'я можливо у кращому випадку забезпечити тільки просте відтворення стада. По-друге, посівні площі сільськогосподарських культур у порівнянні з 1990 р. знизились із 32,4 до 26 млн га або на 1/5, з них зернові культури займають 58 %, тому навіть при сприятливих погодних умовах протягом 2011—2015 рр. і враховуючи більш ніж десятиразове зменшення виробництва органічних добрив у порівнянні із 1990 р. та трьохразове за 2006—2010 рр. підвищення цін на мінеральні добрива середній збір зернових у кращому випадку складе 35—38 млн т, що забезпечить лише внутрішні потреби країни, із врахуванням потреб на корми. Утримання експортної квоти на зерно на середньорічному рівні 2008—2010 рр. 19 млн т або хоча б на рівні 2005—2006 рр. — 12 млн т не дасть можливості збільшити його витрати на виробництво продукції тваринництва, виходячи з того, що внутрішній баланс зерна у 2008—2010 рр. склав 27,7 млн тонн. Для забезпечення внутрішніх потреб країни цукром при збереженні урожайності цукрових буряків на рівні 2010 р. 27,8 т/га, посівні площі під цю культуру необхідно збільшити на 25 % — з 493 до 600—620 тис. га. Для виконання програми розвитку тваринництва групу посівних кормових культур необхідно довести до 25 % у структурі посівних площ, що складе 6,5 млн га або зросте у 2 рази за рахунок зменшення площ під зерновими та олійними культурами, що в умовах приватної власності на землю неможливо. Для порівняння наведу приклад: у другій половині ХХ століття Україні для збільшення виробництва зерна з 35,4 млн т у 1970 р. до 53 млн т у 1990 р. потрібно було 20 років, молока — від 12,5 до 20 млн т — 15 років, з 1958 до 1973 р., м'яса — від 2,07 до 4,36 млн т — 30 років — з 1960 до 1990 р. і це при тому, що наведене зростання виробництва

здійснювалось в умовах жорсткої планової системи і цільової концентрації величезних матеріальних і фінансових ресурсів держави та сільськогосподарських підприємств, які мали необмежені можливості користуватись довгостроковими банківськими кредитами при сплаті 0,75 % і короткостроковими — 3 % річних.

Як член СОТ, Україна може зазнати втрат у результаті реалізації угод СОТ, а низькорентабельні галузі частково втратять ринки збуту в розвинутих країнах. Втрати і негативні наслідки можливі через скорочення виробництва і низьку конкурентоспроможність окремих видів продовольчих товарів. Експорт продукції АПК по інтенсивності значно випереджає як сумарний експорт по національній економіці країни у 2010 р. у порівнянні з 2000 р. у 1,83 разу, перевищивши цей показник у 2010 р. у порівнянні з 2000 р. у 6,46 разу, так і виробництво валової продукції галузі у 2010 р. у порівнянні з 2007 р. у 1,5 разу. Темпи зростання експорту харчових продуктів України майже у 4,5 разу перевищують темпи зростання виробництва, що у 1,4 разу перевищує загальносвітові тенденції. Тому, аналізуючи динаміку світових економічних процесів, доцільно протистояти дестабілізації виробництва шляхом конкретних співвідношень між виробництвом, експортом та імпортом продукції АПК для забезпечення продовольчої безпеки країни. Відповідно до цього, одним з основних методичних принципів управління продовольчим ринком повинна бути здатність державних органів об'єктивно оцінювати і передбачати міжнародну ситуацію та динаміку, включаючи цінову, світового ринку і при умові передбачуваного можливого спаду виробництва продукції певного виду та обмеження експортних можливостей для захисту внутрішнього ринку.

Про рівень державного управління цими процесами можна судити з такого прикладу: у 2009 р. Україна експортувала 25,46 млн т зернових по середній ціні 138 дол. за 1 т, з них гречки і проса — відповідно 50,64 тис. тонн по 362 дол. за 1 т, різниця у ціні круп'яних до всього зерна склала 2,62 разу. У 2010 р. експортовано зерна 13,9 млн т по ціні 177,4 дол. 1 т, круп'яних — 52,791 тис. т по ціні 257 дол. 1 т при тому, що у 2010 р. світові ціни на зерно значно зросли (353 дол. 1 т пшениці), експортна ціна української гречки у 2010 р. знизилась у порівнянні з 2009 р. у 1,4 разу або 2 грн за 1 кг, імпортована китайська гречка обходиться у 2011 р. споживачам України по 19—20 грн за 1 кг.

Висновки. Україна має значні можливості розвитку аграрного виробництва і перетворення його на високоефективний експортоорієнтований конкурентоспроможний сектор економіки країни та мати від цього значні фінансові надходження в умовах світової продовольчої кризи при концентрації значних фінансових ресурсів на рівні державного бюджету та суб'єктів аграрного бізнесу. Доведено, що крім розширення зовнішніх ринків іде процес лібералізації внутрішнього ринку, що активізує обсяги конкуруючого імпорту, тому необхідне як зростання виробництва, так і підвищення його економічної ефективності. Здійснено аналіз виробництва та експортно-імпортних операцій за 1990—2010 рр. і встановлено, що ситуація, яка складається в галузі, не призведе до значного зростання експорту аграрної продукції. Доведено необхідність удосконалення рівня управління державними органами зовнішньоекономічною діяльністю для забезпечення продовольчої та економічної безпеки країни. Розглянуто теоретико-методологічні основи протиріч неоглобалізму та його наслідки для України і країн, що розвиваються. Встановлено, що для недопущення дестабілізації виробництва і втрати продовольчої безпеки необхідно оптимізувати співвідношення між лібералізацією і протекціонізмом та економічною і продовольчою безпекою країни.

Література

1. Алтухов А.И. Мировой продовольственный кризис: причины возникновения и проблемы преодоления / А.И.Алтухов // Экономика АПК. — 2010. — № 6. — С. 145—153.
2. Паньков В. Глобализация экономики / В.Паньков // Мировая экономика и международные отношения. — 2011. — № 1. — С. 16—24.
3. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2009 / за ред. Ю.М. Остапчука. — К.: Державний Комітет Статистики України. 2010. — 376 с.
4. Моніторинг економічного і соціального розвитку підприємств і організацій АПК за 1990—2010 рр. — К.
5. Звіти про стан зовнішньоекономічних відносин в системі агропромислового комплексу України за 2000—2010 рр. — К., 2000—2010 рр.
6. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. — К., 2007.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2011 р.